

HOMOKI-NAGY MÁRIA

MENYHÁRTH GÁSPÁR

(1868–1940)

I. Életrajz

Menyhárh Gáspár Ekel községben született 1868-ban. Középiskolai tanulmányait Gyulafehérvárott végezte, jogi tanulmányait a Kolozsvári Tudományegyetemen folytatta, ahol 1891-ben avatták a jogtudományok doktorává. Katonai kötelezettségének eleget téve 1893-ban államtudományi vizsgát tett. 1895-ben letette az ügyvédi vizsgát és még ebben az évben Kolozsvárott ügyvédi irodát nyitott. 1898-ban a Kolozsvári Tudományegyetemen magyar magánjogból habilitált. 1911-ben – Haller Károly halálának évében – ugyanitt, az ausztriai magánjog nyilvános rendes tanárává nevezték ki. Az I. világháborút követően kollégáival együtt ő is elhagyni kényszerült Kolozsvárt és 1919-ben előbb Budapesten, majd 1921-től Szegeden folytatta egyetemi pályáját. A Jog- és Államtudományi Karnak a legnehezebb években volt a dékánja, 1919/1920-ban a Kar menekülését kellett megszerveznie, majd szokatlan módon, de indokoltan 1920/1921-ben ismét őt választották meg dékánnak.¹ E tisztségében komoly erőfeszítéseket tett az Egyetem Szegedre kerülése érdekében, illetve gyakran tárgyalt Somogyi Szilveszterrel, Szeged akkori polgármesterével, az egyetem és ezen belül a Jog- és Államtudományi Kar elhelyezése ügyében. Nem volt ez könnyű időszak, hiszen többen úgy vélték, hogy a megcsonkított Magyarországnak elegendő két egyetem Budapesten és Debrecenben. Az elmenekült Kolozsvári Egyetem újjászervezésének hónapjait beárnyékoló hangokat így örököltette meg a dékán: „[...] *tetszetősnek látszó szólamok voltak hallhatók arról, hogy ennek a minden gazdaságától megfosztott, összezsugorított, kicsiny országnak két tudományegyetem is elég, ha nem sok. Négy meg már éppen fényűzés.*”²

A Szegedi Tudományegyetem 1921-ben megnyithatta kapuit, első rektorának Menyhárh Gáspárt választották. A rektor az ünnepélyes megnyitón 1921. október 10-én, a kormányzó, a miniszterelnök a polgármester és az egyetemi polgárok jelenlétében. Ekkor és egyetemi pályáján mindvégig hittel vallotta: „*Mi nem vagyunk most alapított új egyetem [...]. Az egyetem egyéniségét keletkezése adja, a szellem, amely benne éltekel, és amelyet terjeszt: tanári kara, mely a tudományt sajátosan műveli és közvetíti: az*

¹ MARJANUCZ – SZABÓ – TÓTH – VAJDA (szerk.) 2019, 247–250. pp.

² MARJANUCZ – SZABÓ – TÓTH – VAJDA (szerk.) 2019, 248. p. Menyhárh Gáspár, 1921. október 10.

*ifjúság, mely légkörében nevelkedik s amelynek révén az egyetem szelleme az életbe átültetődik: múltja, hagyományai és haladásának iránya.*³

A Jog- és Államtudományi Kar még egyszer dékánjának választotta, mely tisztséget 1927 és 1928 között töltött be. 1929-ben felsőházi taggá választották, mely feladatot 1932-ig látta el.⁴ Tudományos munkásságának elismeréséül a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta 1937-ben. A magánjogi törvénykönyv előkészítésére alakított bizottságnak a kolozsvári ügyvédi kamara megbízásából 1907 és 1908 között a tagja volt.

Kolozsvárott 1899-ben a város törvényhatósági bizottságának tagjává választották, amelyet 1919-ig megtartott. Szeged közéletébe is igen gyorsan bekapcsolódott, s munkája elismeréseként 1929-ben a város törvényhatósági bizottságának örökös tagjává választották. Részt vett a „*Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete*” megalapításában, amelynek 1930-ig ügyvezető elnöke is volt. Tagja volt a *Dugonics Társaságnak* és megalapításától, 1922-től kezdve a *Mikes Irodalmi Társaságnak*, melynek elnöki tisztségét is betöltötte.⁵ 1936 és 1940 között szerkesztette *A Jog* című szakmai folyóiratot.

A Kar 1938-ban Emlékkönyvvel köszönte meg *Menyhárh* Gáspár 40 évi tudományos és 28 évi tanári működését. Amikor betöltötte 70. életévét, nyugalomba vonulása alkalmából kollégái nevében *Csekey István*⁶ búcsúzott tőle. Ekkor már *Menyhárh* Gáspár volt az egyetlen, aki a kolozsvári professzorok közül még élt. „*Menyhárh Gáspár volt, aki a jelent össze kötötte a múlttal. Ő volt, aki bölcs szavát mindig felemelte »a kolozsvári tradíció« nevében, Ő volt a kolozsvári egyetemnek utolsó jogi kari dékánja, a szegedi egyetemnek pedig első rektora. [...] Távozásoddal egyetemünk egy pótolhatatlan színnel lesz szegényebb. A Te bölcs hagyományoszereteted, jogtiszteleted s a merev jog mellett az igazságra és méltányosságra való törekvésed kitörölhetetlen nyomot hagy [...]*”⁷

II. Tudományos munkásság

Menyhárh Gáspár életét végigkísérte a magyar magánjogi kodifikáció folyamata, az első résztervezeteknek, majd pedig az 1900-ra elkészült első és annak jelentős módosításokon átesett, a Képviselőház asztalára 1913-ban letett második tervezetének a sorsa. Szimbolikus is lehet, hogy nemcsak *Haller Károly* utóda lett a Kolozsvári Tudományegyetem ausztriai magánjogi tanszékén, hanem a kodifikációs tervezetek egyes részeihez is megfontolt megjegyzéseket tett. Ahogy *Haller Károly* elkészítette az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* kommentárját, *Menyhárh* Gáspár is megírta *Az osztrák általános polgári törvénykönyv magyarázatát I-II*, amely 1914-ben jelent meg. Előszavában annak a hitének adta bizonyosságát, hogy a magyar magánjogi törvénykönyv hamarosan elkészül, s ezzel megszűnik az a jogforrási kettősség, amely abból adódott, hogy a ma-

³ MARJANUCZ–SZABÓ–TÓTH–VAJDA (szerk.) 2019, 253. p.

⁴ 1927 januárjában *Tóth Károly* perjegyző, majd az ő váratlan halála után 1828 áprilisában *Kolozsvári Bálint*ot választotta meg az egyetem Felsőházi taggá. 1928 decemberében – *Kolozsvár* Budapestre helyezését követően – *Szandner Pált*, majd az ő áthelyezése után 1829-ben *Menyhárh* Gáspárt választották meg. MUDRÁK 2018.

⁵ Délmagyarország 1922. február 5. 3. p.

⁶ *Csekey István* (1889–1963) Kolozsvárott tanítványa, 1931 és 1940 között kollégája volt *Menyhárh* Gáspárnak a Szegedi Tudományegyetemen.

⁷ Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára Ms. 4706/84. *Csekey István asztal beszéde*.

gyar szokásjog és törvény mellett az Erdélyben hatályban maradt OPTK szabályai is tovább éltek. „Az OPTK idegen eredetű, de hazai alkalmazásban levő bevett (recipiált) jog. Helyzetét a magyar jogrendszerben a részszerű jog (ius particulare) megjelöléssel határozhatjuk meg, mert az egységes országterületnek csak egyes részeiben nyer alkalmazást. Fölötte lebeg országos jogként a magyar magánjog.”⁸ Illés Józseffel együtt vallotta, hogy „a házassági vagyoni jog [...] a magyar magánjog ezer éves fejlődésében úgyszólván az egyedüli rész, mely a legteljesebb jogfolytonosság képét mutatja.”⁹

Ez nem jelentette azt, hogy a családjogi intézmények mellett ne elemezte volna a dologi jog egyes intézményeit, mint pl. az elbirtoklás sajátosságait vagy a telekkönyvi rendtartás egyes szabályait. De megírta a *Kötelmi jog* című tankönyvét, tagja volt a Szladits Károly által szerkesztett *Magyar magánjog* kommentár szerzőinek, s ennek keretében írta meg az ajándékozási szerződésről szóló tanulmányát.¹⁰ A magánjogi kodifikáció során megalapozott tanulmányokat tett közzé a kötelmi jog és az öröklési jog egyes szabályaihoz is.

Ennek a tanulmánynak a keretei között azokat az írásait elemzem, amelyek egy jogtörténész számára különösen fontosak. Menyhárh Gáspár az élő jog professzora volt, munkái ma is meghatározóak – még ha a hálátlan utókor feledni is hagyja azokat – a magánjog 21. századi fejlődésében. A megváltozott társadalmi viszonyok között, a tudomány fejlődése ugyanakkor néhány tanulmányát a jogtörténet területére sodorta, melyek a múlt jogi világát tárják fel, de egyben tükröt is tartanak a ma jogásza számára.

Szokásjog és törvény

Tudományos érdeklődésének egyik területe a magánjog kútfőinek, azon belül is a szokásjognak a vizsgálata volt. A magánjogi kodifikációs munkálatok során tudományos viták középpontjába került a jogforrásoknak, elsősorban a szokásjognak és a törvénynek a szerepe. A magánjog forrásait elsőként Werbőczy határozta meg a *Hármaskönyv* Előszavában, meghatározó jogforrásként a törvényt, mint az ember által alkotott jogot és a szokásjogot jelölve meg. „A szokás a gyakorlat által megállapított jog, mely törvényül szolgál, midőn nincs törvény.” [Hármaskönyv Előszó X. cím]. Hiressé vált rendelkezése szerint a szokásjognak háromféle ereje van: lehet törvény magyarázó, törvénytől és törvényrontó szokásjog, attól függően, hogy a mindennapok során mit fogad el a bírói gyakorlat. [Hármaskönyv Előszó XII. cím] Ez évszázadokra meghatározta a magyar magánjog fejlődését. A magánjogi kodifikáció kezdeti lépéseinek korában az első tervezetek alkotóiiban nem merült fel, hogy a jogforrásokról szót ejtsenek. Sem az 1795-ben elkészült első magánjogi tervezetekben, sem az 1830-ban indokolással ellátott második tervezetben, amely már a Karok és Rendek Táblája elé került, nem esett szó a szokásjog és a törvény egymáshoz való viszonyáról.¹¹ Az 1848–1849-es szabadságharc leverését követően az osztrák kormányzat hatályba léptette Magyarországon és Erdélyben egyaránt az Osztrák Polgári Törvénykönyvet, ami a jog-

⁸ MENYHÁRTH 1914, 14. p. vö. HOMOKI-NAGY 2018, 75. p.

⁹ ILLÉS 1900, 6. p.

¹⁰ MENYHÁRTH 1942.

¹¹ Vö. HOMOKI-NAGY 2004.

források történetében is változást hozott. Az OPTK-nak ugyan nem volt visszaható hatálya, ezért minden olyan magánjogi viszonyban, amely még 1853. május 1. előtt keletkezett a magyar magánjog, köztük a szokásjog szabályait kellett alkalmazni. Az OPTK-t az Országbírói Értekezlet 1861-ben hatályon kívül helyezte, de a telekkönyvvvel összefüggő dologi jogi szabályokat, mindaddig fenntartotta, amíg a magyar magánjogi törvénykönyv el nem készül. [Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 21.§] Az októberi diploma még nem tette lehetővé Magyarország és Erdély unióját, Erdélyben továbbra is az OPTK maradt hatályban. Az 1867. évi osztrák-magyar kiegyezést követően – jogforrási értelemben – ez a helyzet nem változott, mert az OPTK Erdély területén továbbra is hatályban maradt azzal a kiegészítéssel, hogy ha a magyar országgyűlés a magánjogot érintő új törvényt alkot, azok hatálya már Erdélyre is kiterjed. Ezzel egyidejűleg azt is megtiltották, hogy az OPTK bármilyen módosítása Erdélyben hatályosuljon.¹²

Az OPTK a jogforrási hierarchia csúcsára emelte a törvényt, egyrészt azáltal, hogy a polgári jogot az emberek egymás közötti jogviszonyait szabályozó törvények összességének tartotta,¹³ másrészt megtiltotta a szokásjog figyelembevételét.¹⁴ Ezzel szemben Magyarországon a magánjogi viszonyokat szabályozó jogforrások közül a szokásjog és a törvény évszázadokon át egymás mellett élő jogforrásként érvényesült. A kereskedelmi törvény volt az első kódex, amely a kereskedelmi viszonyokra alkalmazandó jogforrások közül a hierarchia csúcsára helyezte a törvényt, de elismerte, hogy bizonyos esetekben a kereskedelmi szokásoknak is fontos szerepe lehet.

Menyhárh Gáspár a törvény és a szokásjog jogforrási jellegét és egymáshoz való viszonyukat elemezve arra a megállapításra jutott, hogy az OPTK 1.§-ában rögzített szabály még a „[...] törvénykönyv hatályterületén sem bírnak többé általános érvénnyel.”¹⁵ A magyar jog területén a „jogszokás” jogforrási jelleggel bír, a törvény nem tekinthető kizárólagos jogforrásnak.

Ezzel összefüggésben tette fel a kérdést Menyhárh, hogy létre jöhetett-e törvényrontó jogszokás azokon a területeken, mint pl. Erdélyben, ahol az OPTK hatályban maradt? „Az élő jog más-e egyben – másban, mint a codex joga?” Menyhárh példák felsorolásával igazolja, hogy a gyakorlatban az OPTK szabályaival ellentétes szabályok alakultak ki. Bizonyította, hogy Erdélyben törvényrontó és törvénytőló szokások is létrejöttek. „Az élő jog több intézmény keretében más, mint a törvény szabálya”¹⁶ Csak az a törvény jó, állítja Menyhárh, amely „a nép eleven jogérzetében gyökerezik.”¹⁷ Tanítása szerint a törvénynek az alapjait a korábban keletkezett szokásban kell megtalálni. „Aminthogy minden nép életében előbb teremt a szokás jogot, mint a törvény s így maga is, hogy a törvény jogot alkot, a már előbb megvolt szokásjogban leli a maga okát, alapját, magyarázatát.”¹⁸ Ebből vonja le azt a következtetést, hogy a szokás és a törvényhozáz egyenrangú jogalkotó tényezők.

¹² MÁRKUS 1907.

¹³ OPTK 1.§ „Az álladalomban a polgári jog azon törvények összegéből áll, melyek szerint az álladalom lakosainak egymás közötti magánjogai és kötelességei meghatározatnak.”

¹⁴ OPTK 10.§ „A szokást csak azon esetekben lehet tekintetbe venni, midőn valamely törvény arra hivatkozik.”

¹⁵ MENYHÁRTH 1908.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo. 341. p.

¹⁸ Uo.

A kérdés egyrészt azért szorult tisztázásra, mert maga a magyar törvényalkotó hatalom hagyta hatályban Erdély területén a maga egészében az OPTK-át, másrészt, mert a bírói hatalomról rendelkező 1869: IV. tc., a bíró által alkalmazandó jog szempontjából rögzítette, hogy „a bíró törvények, a törvény alapján keletkezett és kihirdetett rendeletek s a törvényerejű szokás szerint tartozik eljárni és ítélni.” [1869: IV. tc. 19.§] Ez a törvény Erdélyben is hatályba lépett. Ezzel olyan helyzet állt elő, hogy az egyik törvény a bíró számára lehetővé tette a törvényerejű szokás alkalmazását, a másik kifejezetten megtiltotta ezt. Arra hívta fel *Menyhárh* a figyelmet, hogy a jogalkotó már nem magyarázta meg, mit értett törvényerejű szokáson. Véleménye szerint az 1869. évi törvény lehetőséget adott a bírónak arra, hogy az előttük álló konkrét ügyet saját belátásuk szerint a meglévő törvény, rendelet, vagy ha van, akkor a jogszokás alapján ítélik meg. *Menyhárh* kritizálta az OPTK szabályát, amely tiltotta a szokásjog alkalmazását. Ugyanezt az álláspontot képviselte *Schwarz* Gusztáv is. „Az újabb törvények nagyrésze megtiltotta vagy gúzsba kötötte a szokásjogot, a szokásjog mégis vígan élt. És ha a törvényes tilalomnak fogamatja volna is: abból, hogy a törvényhozó elpusztíthatná, még nem következik, hogy neki köszöni életét.”¹⁹

A két jogforrás közötti viszonyt tovább nehezítette a polgári törvénykezési rendtartás módosításáról szóló 1881: LIX. tc., amely a Kúria döntvényalkotási jogát szabályozta. A törvény értelmében a Kúria köteles volt az eléje kerülő ügyeket teljes ülésben eldönteni, éppen a jogegység biztosítása érdekében,²⁰ amely döntések az 1911: I. tc. rendelkezése szerint kötelezőek voltak az ország egész területén az alsóbb bíróságok számára.²¹ *Menyhárh* hangsúlyozta, hogy a döntvények nem jogforrások – bírói jogot nem alkothat –, mégis befolyásolják az alkalmazandó jogot. Ezt használta fel a bírói gyakorlat jellemzésére is. A bírói gyakorlatban a Kúria által megfogalmazott döntvények lehetőséget teremtettek arra, hogy a bírói gyakorlat által új jogszokások alakulhassanak ki. A döntvényt indokolni kellett és éppen az indokolásban megfogalmazott érvek hatnak és válnak adott esetben közmeggyőződéssé, majd általános alkalmazás által szokásjoggá. A Kúria „[...] teljes ülési elvi megállapodás intézménye kiterjed az osztrák polgári törvénykönyv hatályterületére is.”²² Ezzel a Kúria épp annak a kötelezettségének tett eleget, hogy az ország egész területén a jogegységet biztosítani tudja. Akár a törvényrontó, akár a törvényt pótló szokásjog nem egyik napról a másikra keletkezik. Gyakran a bíró a meglévő törvényt értelmezi, vagy törvény hiányában az analógia segítségével dönti el az adott ügyet. Amikor a gyakorlatban általánossá vált a bíró által alkalmazott szokás, akkor történhetett meg, hogy már nem a törvény alapján, hanem a kialakult szokásjog szerint hozta meg ítéletét. Az élő jog – ahogy *Menyhárh* fogalmazott – a bírói ítéletekben alkalmazott törvények és élő szokásjogok együttese. *Schwarz*

¹⁹ SCHWARZ 1909, 82. p.

²⁰ Az 1881: LIX. tc. indoklása: „[a]z igazságszolgáltatás egyöntetősége szempontjából egyes vitás jogkérdéseknek eldöntés előtt az egyesült polgári tanácsok teljes ülése elé terjesztését szabályozza. Ha ilyenmű intézkedések szükségeseknek és célszerűeknek mutatkoznak oly államokban, melyekben rendszeres magánjogi törvénykönyv van, nálunk ennek célszerűségét és szükségességét kétségre vonni még kevésbé lehet.”

²¹ MENYHÁRTH 1908, 342. p.

²² Uo. 382. p.

Gusztáv a szokásjog létét elemezve a „jogtekintélyek szerepét” vizsgálta és hasonló álláspontra jutott, mint *Menyhárth*.²³

Röviden ki kell térni arra, hogy *Menyhárth* Gáspár mintegy szinonimaként említi a jogszokást és a szokásjogot. Ez akkor tűnik különösnek, ha *Haller Károlynak* a kodifikációval összefüggésben tett egyik észrevételével hasonlítjuk össze *Menyhárth* gondolatait. *Haller* külön hangsúlyozta, hogy a jogszokás nem jogforrás, az még csak alakuló norma, majd ha azt a bíró által érvényesíteni lehet, akkor válik jogforrássá, azaz szokásjoggá.²⁴ Egyetemi előadásában *Menyhárth* a következőképpen határolta el egymástól a szokást, a jogszokást és a szokásjogot: „*A szokás tulajdonképpen nem más, mint gyakorlat bizonyos életviszonyok rendezésénél.*” A jogszokás az a szokás, amelyben megvan a jogi jelleg, „[...] *a jogi jellegű statikus szemlélete a szokásjog, a dinamikus szemlélete a jogszokás.*” Ha tehát a szokásjognak és a törvénynek, mint két meghatározó jogforrásnak az egymáshoz való viszonyát tekintjük, akkor *Menyhárth* Gáspár tényként rögzíti, hogy az élő magyar magánjog a törvény mellett a 20. század első harmadában is meghatározó jogforrásként alkalmazta a szokásjogot, amely a mindennapok gyakorlatában, a bíróságok ítélkező tevékenysége révén fokozatosan alakult ki a jogszokásból.²⁵ *Schwarz* Gusztáv mindezt így foglalta össze: „[a] jogteremtő szokás szükségképpen tévedésen alapszik – a tévedés nem, mint sokan tartják, akadálya a szokásjog képződésének, hanem szükségszerű előfeltétele. Legfontosabb esete e szokásjogi jogteremtésnek a mai életben az, amely az u.n. szokásjogi értelmezés (usualis interpretatio) útján megy végbe.”²⁶

A házasságon kívül született gyerek helyzete a magyar magánjogban

A magyar magánjogi kodifikáció történetében sajátos szerepet töltött be a családi jognak és az öröklési jognak a szabályozása. A magánjog e két területe akkor került a szakmai érdeklődés középpontjába, amikor *Teleszky* István elkészítette az öröklési jogi tervezetét, illetve megjelent az ezt tudományosan is előkészítő tanulmánya.²⁷ A törvényes öröklés egyes szabályaihoz fűzött kritikai megjegyzések mellett döntő jelentősége azoknak az észrevételeknek volt, amelyek azt a kérdést vetették fel, hogy hogyan lehet szabályozni az öröklési jogot, ha még nem ismert, mi kerül a családjogi tervezetbe? Talán ez is befolyásolta *Menyhárth* Gáspárt – gyakorlati tapasztalatai és emberi hozzáállása mellett – arra, hogy a családi jog néhány jogintézményéről kifejtse gondolatait.

Az atyasági kereset

Ezek közé tartozott az atyasági keresetnek a kérdése, amelyről először 1893-ban jelentetett meg egy közleményt. A kérdés és főleg a 18–19. században erre adott válasz, ma már valóban a jogtörténet témakörébe esik, ugyanakkor ma is tanítható lenne az a

²³ SCHWARZ 1909, 95–97. pp.

²⁴ HALLER 1881, 421. p. JELLINEK 1882, 174–175. pp. Vö. Ebben a kötetben HOMOKI-NAGY *Haller Károlyról írt tanulmányát.*

²⁵ MENYHÁRTH 1931a, 9. p.

²⁶ SCHWARZ 1909, 92. p. *Menyhárt* és Schwarz álláspontját erősíti Kérészy Zoltán is.

²⁷ TELESZKY 1876.

jogszabály értelmezési mód (exegézis), amelynek segítségével *Menyhárt* megindokolta álláspontját.

Az ún. atyasági kereset körül kialakult anomáliák a házasságon kívül született gyermeknek, a korabeli szóhasználatnál törvénytelen gyerekeknek a jogi helyzetével állt szoros kapcsolatban. A házasságon kívül született gyermek az anyja jogállását követte, az anyja kötelezettsége volt az eltartása és nevelése, és tradicionális jogunk szerint sem került rokon kapcsolatba még az anyja rokonságával sem. Jogképessége korlátozott volt, mert ha apja nemes volt, annak nemesi jogállását nem örökölte. „Akik törvénytelen ágybul származnak, a vérség javaiban, díszeiben nem részesülnek; nevet, nemességet, címet, örökséget nemzőik után nem nyernek. Hanem tartani kell őket és nevelni szülőik tartoznak; mert ez természetes kötelesség, melyet semmiféle törvény meg nem ronthat.”²⁸ Törvényesíteni vagy utólagos házasságkötéssel – ha ennek a feltételei megvoltak – vagy királyi kegyelemmel lehetett.²⁹ Az évszázadok során kialakult gyakorlat nem tiltotta az apa keresését, de sem törvény, sem szokásjog nem kötelezte az apát a házasságon kívül született gyermekének tartására. De azt is hangsúlyozni kell, hogy a gyermek apja ősi és adományos javaiban nem örökölhette, de az apa, szerzett vagyonából végrendelet útján részesíthette gyermekét.

Megváltozott a helyzet az OPTK hatálybalépését követően. Az OPTK 163.§-a lehetővé tette a házasságon kívül született gyermek apjának keresését. Ehhez vagy az anyának kellett bizonyítania, hogy a fogamzás vélelmezett idején belül közösült az általa megnevezett férfival vagy maga az apa elismerhette magáénak a gyermeket.³⁰ Ehhez azonban szükséges volt, hogy az elismerést az apa közokiratba foglaltassa. A Házassági törvény [1894: XXXI.tc.] hatálybalépését követően pedig a születési anyakönyvbe kellett az elismerést, a törvény által meghatározott módon bejegyezni. *Menyhárh* Gáspár több tanulmányában is elemezte és egyben kritizálta az OPTK szabályai alapján kialakult gyakorlatot.³¹ Összehasonlító elemzéssel mutatta be, hogy az OPTK ebben a kérdésben megelőzte korát, mert a Code Civil kifejezetten elutasította a házasságon kívül született gyermek apjának a keresését. Az osztrák törvénykönyv ezzel szemben kimondta, hogy „[...] a házasságon kívüli születés a gyermeknek sem polgári becsületében, sem előmenetelében rövidséget nem okozhat.” [OPTK 162.§] Ezért tette lehetővé az apa keresését. Ha az apa elismerte gyermekét, az nem jelentette, hogy a nemesi címe, rangja is megillette volna a gyermeket.³²

Ha az apa magáénak ismerte el a gyermeket, akkor köteles volt a gyermeket eltartani. *Menyhárh* hangsúlyozta, hogy a házasságon kívül született gyermek anyjával szemben ugyanolyan mértékű eltartásra tarthatott igényt, mint amilyenre a törvényes gyermekek tarthattak.³³

²⁸ FRANK 1845, 159. p. *Hármaskönyv*I. 106. cím.

²⁹ BÉLI 1999, 51. p.

³⁰ „Aki ellen a törvénykezési rendtartásban elé szabott mód szerint bebizonyítottatik, hogy a gyermek anyjával oly időszak alatt közösült, melytől a szülésig hatnál nem kevesebb és tíznél nem több hónap múlt el; vagy aki ezt, habár a törvényszéken kívül is megvallja, arról az a vélelem, hogy a gyermeket ő nemzette.” OPTK 163. §.

³¹ MENYHÁRTH 1893; Erdélyrészi Jogi Közlöny 1913. MENYHÁRTH 1905a.

³² „Természeti gyermekek általában kizárva a család és rokonság jogaiból, sem az atyának családnevére, sem a nemességre, czimerre és a szülők egyéb előnyeire nincs igényük; anyjok családjánévét viselik.” OPTK 165. §.

³³ „Tartással különösen az atya köteles, ha pedig nem képes a gyermeket eltartani, ezen kötelesség az anyára száll.” OPTK 167.§.

Ha az apa nem ismerte el a gyermeket, akkor az anyának nyílt lehetősége arra, hogy „atyasági keresetet” nyújtson be a gyermek – *Menyhárh* megfogalmazása szerint – „valósítható” apja ellen. A perben kizárólag a fogamzási időben való közösülést kellett bizonyítani. *Menyhárh* az osztrák polgári törvénykönyvnek ezt a rendelkezését és az ebből kialakult bírói gyakorlatot tette kritika tárgyává. Ha az atyasági keresettel megtámadott férjjel szemben bebizonyították a fogamzási időn belüli közösülést, akkor a férfi számára nem volt kimentési lehetőség. Nem hivatkozhatott arra, hogy a felperes nő más férfival is közösült ugyanazon időtartamon belül.³⁴ *Menyhárh* ennek a gyakorlatnak az igazságtalanságát vetette fel, mert a mindennapi életben azért az előfordult, hogy az anya nem egy férfivel közösült csak a kritikus időben. De a nő dönthette el, a bírói gyakorlat a nőnek adta meg a jogot, hogy ilyen esetben melyik férfi ellen indítson keresetet, ami óhatatlanul visszaélésekre adott lehetőséget. *Menyhárh* annak lehetőségét is felvetette, hogy adott esetben a bíróság akár két férfi „apaságát” is megállapíthatta volna, amennyiben mindkettő vonatkozásában bizonyított volt, a kritikus időben az anyával való közösülés. Mindkét férfit egyenlő arányban lehetett volna tartásra kötelezni. Összehasonlításként az örökbefogadást említette példaként, amely esetben mind a vérszerinti szülő, mind pedig az örökbefogadó szülő joga és kötelezettsége volt a gyerek nevelése, tartása.³⁵

Menyhárh a német polgári törvénykönyv és az 1913-ban elkészült magyar polgári törvénykönyv tervezetének szabályaival is összevetette az OPTK rendelkezését és a kialakult magyar gyakorlatot. A házasságon kívül született gyermek apjának – mind a BGB, mind pedig a magyar tervezet – azt a férfit tekintette, „[...] aki az anyával a gyermek fogantatásának idejében közösült, kivéve, ha az anya ugyanebben az időben a kéjelgést keresetképpen üzte.” [1913. tervezet 215.§] A magyar bírói gyakorlat azt nem engedte, hogy az atyasági perben alperes férfi, azt a kifogást érvényesítse, hogy a nő a fogamzási időben mással is közösült, és ezt a készülő polgári törvénykönyvtervezet sem tette volna lehetővé. Kivételesen akkor utasították el a nő keresetét, ha a nő „feszlett életmódja” bizonyítást nyert.³⁶ Ezt a kivételt emelte volna a tervezet törvényi szintre. Ezt a bírói gyakorlatot és ennek a tervezetben való megjelenését kritizálta *Menyhárh*.

A kérdés elemzésénél külön kitért a bíró felelősségére: „[...] a bírónak igazságosztás a tiszte, amiben őt a törvényhozói tulajdonságoknak magára erőszakolása megakadályozza. A törvényhozó lehet és kell, hogy legyen humanista, mert emberek közt, emberek számára tesz törvényt: a bíró, ha egyéniesíti is a törvényt, nem lehet más, mint igazságos törvényt alkalmazó, különben jó bíró helyett rossz törvényhozóvá degradálja magát. Az apasági perben is két érdek áll egymással szemben: egyik a gyermeké, a másik az atyául perbe fogotté. Mindkettőt egyformán kell meglátni és értékelni, hogy a konkrét eset igazságát megtalálhassuk. A gyermek érdeke az, hogy megtalálja azt, akitől megkaphassa az ellátást, a nevelést, amit a törvény számára biztosít; a perbe fogott érdeke pedig az, hogy csak arra köteleztessék, amit a törvény terhére ró s csak annyiban, amennyiben okozója a gyermek világra jöttének.”³⁷

³⁴ MÁRKUS 1907, 31. p.

³⁵ MENYHÁRTH 1913, 5. sz. 35. p.

³⁶ Ebből a gyakorlatból fejlődött ki az anya, más vonatkozásban az özvegy nő érdemtelenységének a megállapítása.

³⁷ MENYHÁRTH 1913, 4. sz. 28. p.

Menyhárh az atyasági kereset elnevezését nem tartotta szerencsésnek. Önmagában annak bebizonyítása, hogy valaki a fogamzás vélelmezett idejében közösült a gyermek anyjával, még nem adott apát a gyerekeknek. Csak egy kötelmi viszonyt keletkeztetett, amelyben a jogosított a gyerek, kötelezett az „apa”, akinek viszont a törvény nem biztosította az apai hatalom gyakorlását. Ezt egyetlen esetben érthette el, ha az anya nem gondoskodott a gyermekről, akkor elvehette tőle a gyereket.³⁸ Ezt a kötelmi viszonyt *Menyhárh* véleménye szerint nem a családi jog keretei között, hanem a kötelmek között kellett volna elhelyezni.

Az apaság megállapítása teremtett igényt a házasságon kívül született gyermek ellátására, nevelésére, ápolására. Ennek mértékét a szülők társadalmi állása, vagyoni helyzete határozta meg. A szülőknek lehetősége volt a „tartásdíj” mértékében megállapodni, ezt azonban a gyámhatóságnak jóvá kellett hagynia.

A Kúria gyakorlata szerint a házasságon kívül született gyermeknek csak 12 éves koráig ítélték meg a tartásdíjat, amit *Menyhárh* szintén élesen bírált. Ezt a megoldást abból a gyakorlatból vezette le, hogy a paraszti társadalomban a 12 éves gyerek már keresőképesé vált, inasnak állhatott vagy éppen cselédként szolgálhatott. *Menyhárh* elutasította ennek a gyakorlatnak a fenntartását. Elismerte, hogy az OPTK és a kialakult bírói gyakorlat elsődlegesen a tartási igényt mérlegelte, de véleménye szerint a házasságon kívül született gyermek jogosult volt a tartáson kívül a nevelésre, taníttatásra is. Ez pedig a 12 éves korig nem volt megvalósítható.³⁹ (Az 1913-as Tervezet már a tartásdíj fizetését a gyermek 16 éves koráig javasolta.)

A tartásdíj megfizetésének, illetve a tartásdíj követelésének a gyakorlatban is felmerült további problémáját világította meg *Menyhárh* 1893-ban. Miként kell a bíróságnak eljárni, ha az anya nem a gyermek születését követő rövid időn belül érvényesíti az igényét, hanem csak évek múlva? Határozott véleményét a következőkben foglalta össze: „[...] a gyermektartásdíjnak az a rendeltetése, hogy abból a gyermek ellátására és nevelésére szükséges folyó kiadások fedeztessenek. [...] ha az anya, ki szintén köteles a gyermekének tartásához hozzájárulni, annak idején tartásdíjat nem követelt és gyermekét a sajátjából képes nevelni, az atya nem kötelezhető arra, hogy a gyerektartásdíj egyenértékét az anya javára utólagosan megtérítse.”⁴⁰ A nem igényelt tartásdíjat utólag nem lehet sem kártérítésként követelni, mert a kártérítés alapját csak jogellenes cselekmény vagy mulasztás alapozhatja meg, de fizetetlen tartozás jogcímét sem lehet megállapítani, mert amíg valakitől nem igénylik a tartásdíj fizetését, addig annak nem áll fenn tartozása sem.

A házasságon kívül született gyermek törvényes öröklésének kérdései

A házasságon kívül született gyermek helyzetében még egy kérdést elemzett hosszabban *Menyhárh* Gáspár, mégpedig a törvénytelen gyerek törvényes öröklésének kérdését. A törvényes öröklés alapja a családjog keretei között szabályozott rokonsági viszony. Ebben a keretben tette vizsgálat tárgyává, hogy törvényes örökösnek tekinthe-

³⁸ MENYHÁRTH 1913, 4. sz. 27. p.

³⁹ MENYHÁRTH 1893, 47. sz. 378. p.

⁴⁰ MENYHÁRTH 1893, 379. p.

tő-e a házasságon kívül született gyermek, ha igen, kinek a hagyatékában? Jogosult-e kötelesrészre? Ő utána örökölhet-e valaki és tőle követelhet-e valaki kötelesrészt?

A feltett kérdések alapján jól látható, hogy *Menyhárh* a teljes öröklési jog rendszerét átfogja ahhoz, hogy a törvénytelen gyermek öröklési jogára vonatkozóan a lehető legteljesebb választ megadhassa. Mindenekelőtt a szakirodalomban fellelhető álláspontokat hasonlította össze. A törvényes öröklés szabályai szerint az örökhagyónak először a lemenői, azon belül is a gyermekei örökölnék. *Frank* Ignác ezt csak a törvényes házasságból született gyermekekre fogadta el.⁴¹ *Suhayda* János hasonlóképpen foglalt állást. „A törvénytelen ágyból származott természetes gyerekek szülőik után nem örökösdhetnek.”⁴² Amíg *Frank* Ignácnál még feltételezhető, hogy a törvénytelen gyerek anyja után örökölhette, addig *Suhayda* ezt teljesen kizárta, mert véleménye szerint ennek sem törvényi, sem szokásjogi alapja nem volt. *Katona Mór* a régi magyar bírói gyakorlatot úgy jellemezte: „A hazai jog számos hézagai közt egyik legkiválóbb, hogy a törvénytelen gyermekeknek egyáltalában semmi öröködést nem ad; csak tartás és nevelési költség az, mit igényelhetnek azoktól, kiknek származásukat köszönik.”⁴³ De már elismerte, hogy az OPTK szerint a házasságon kívül született gyermek anyja után örökölhette. Ezért bírálta az Országbírói Értekezletet, mert az általuk megfogalmazott ITSZ szabályai közé, ezt a lehetőséget nem vették fel. Sőt az ITSZ 9.§ kimondta, hogy „[...] végrendelet nem léteben az örökhagyónak minden vagyona a tőle leszármazó törvényes gyermekekre száll.” Hasonló álláspontot képviselt *Zlinszky Imre*⁴⁴ és *Wenzel* Gusztáv is.⁴⁵ Velük szemben *Dósa Elek*,⁴⁶ *Herczeg Mihály*⁴⁷ már azt képviselték, hogy tradicionális jogunk is lehetővé tette, hogy a törvénytelen gyermek anyja azon vagyonában, amelyről szabadon rendelkezhetett örökölt. Az álláspontok közötti különbség elsődlegesen abból fakadt, hogy a kötött tulajdoni rendszerben, ahol az ősiségben a nemzetség tulajdona, míg az adományrendszerben a király főtulajdonjoga testesült meg, melyekről szabadon rendelkezni sem lehetett, kizárta a törvénytelen gyermek öröklésének a lehetőségét. Ezt egyesek az anya hagyatékára is kiterjesztették, míg mások az anya szerzett vagyonából öröklési lehetőséget adtak a törvénytelen gyerekeknek. A két álláspont között találunk még véleményeket, melyek szerint az anya hagyatékából is csak abban az esetben engedték meg az öröklést, ha az anyának nem volt más, törvényes örököse.

Menyhárh Gáspár az eltérő álláspontok elemzése kapcsán a magyar magánjog fejlődésének érdekes sajátosságára mutatott rá, ami egyben a fentebb már említett jogforrási rendszerünkben eredt. A vélemények abból a szempontból csoportosíthatók, hogy ki mit tekintett a kérdés eldöntésénél jogforrásnak. Akik a törvényből, pontosabban a *Werbczy* által a *Tripartitumban* rögzített normából kiindulva elemezték a kérdést, azok a

⁴¹ FRANK I. 1845, 480. p. „Törvény szerint első helyen az örökség minden embernek tulajdon gyermekeit illeti; feltéve mégis, hogy törvényes ágyból származnak. vagy olyanoknak tekinthetők.”

⁴² SUHAYDA 1874, 331. §.

⁴³ KATONA 1872, 32. sz. KATONA 1899, 223. p. „Házasságon kívül született lemenők csak anyjuk után örökölnék, és pedig a mai tisztultabb felfogás szerint akkor is, ha a szülőanyának törvényes lemenői vannak; gyakorlatunk előbb törvény híján ily esetben a törvénytelen gyermeket kizárta, ami a vérségre fektetett örökléssel össze nem egyeztethető.”

⁴⁴ ZLINSZKY 1891, 667. p.

⁴⁵ WENZEL 1879.

⁴⁶ DÓSA 1861.

⁴⁷ HERCZEGH 1885.

házasságon kívül született gyermeknek az anyai hagyatékából való öröklését elfogadták. Azok viszont, akik a bírói joggyakorlatot elemezték, azok ezt az öröklést tagadták.⁴⁸

A szakirodalomban uralkodó vélemények után a kérdés eldöntésére leginkább segítő jogforrásokat tekintette át *Menyhárh*. Elsőként Werbőczy tanítását elemezte, s megállapította, hogy törvényes gyermeknek azt tekintették, aki szülei házasságából, vagy az apa halálát követő tíz hónapon belül megszületett. [*Hármaskönyv*. I. 17.; II. 62.] Az apai hagyatékából kizárólag a törvényes fiúk örököltek egyenlő arányban. A vérfertőző házasságából született gyermekek azonban Werbőczy tanítása szerint sem az apai, sem az anyai vagyonból nem örökölhettek. [*Hármaskönyv*. I. 102.] Mindebből *Menyhárh* azt a következtetést vonta le, hogy Werbőczy tanításának két részét, a vérfertőző házasságából származott gyermekek és a házasságon kívül született gyermekek öröklésére vonatkozó tanítását összevonták, és ezért a bírói gyakorlat a törvénytelen gyerekeknek szüleik szerzett vagyonából való öröklési jogát sem ismerte el. „*A változó felfogás kiközlentette nálunk is a gyakorlatot az írott, helyesebben írásba foglalt jog humanizmusából.*”⁴⁹ Ezt a humanizmust kérte számon *Menyhárh* mellett *Katona* is a jogalkotókon. „*A törvényhozásnak mindenekelőtt az a feladata, miszerint a felmerülő viszonyokat, a kor szükséges igényéhez mérten, előítélettől ment felfogás alapján, szabályozza.*”⁵⁰ *Menyhárh* ezek után megállapította, hogy a házasságon kívül született gyerekek Werbőczy tanítása szerint is joga volt anyja után örökölni. Ha az anyának voltak törvényes gyermekei, akkor velük fejenként egyenlő arányban részesült az anyai vagyonból, ha nem voltak törvényes örökösök, akkor a teljes hagyatékot megkaphatta.

A kérdés ezek után az volt, hogy az apa után részesülhetett-e a törvénytelen gyermek a hagyatékából. Ennek a kérdésnek a megválaszolása egyrészt az OPTK hatálybalépését követően vált szükségessé, másrészt fontossá tette az egységes bírói gyakorlat kialakítását az a tény, hogy keresethetővé vált az apa. Ahogy az atyasági keresetről írt – fentebb említett – tanulmányaiban *Menyhárh* rámutatott, az apa egyrészt elismerhette házasságon kívül született gyermekét, amit a születési anyakönyvben, törvény által előírt módon kellett bejegyezni. Másrészt, ha az apa nem ismerte el gyermekét, az anyának kereseti lehetősége volt annak bizonyítására, hogy a keresetlevélben megnevezett férfival a fogamzás vélelmezett idejében közösült. Ha a bíróság ezt megállapította, a „valószínűsített apa” a gyermek tartására volt kötelezhető. A kérdés ezek után az, hogy a magyar bírói gyakorlat miért nem ismerte el a házasságon kívül született gyermek öröklési jogát az apai hagyatékban. Ez különösen abban az esetben kérdéses, amikor az apa ünnepélyesen elismerte a fiát. Miért volt erre szükség – a tartási kötelezettségen kívül – ha a gyermek mégsem örökölhett. „*A pusztá elismerés alapján a gyakorlat sem érezte magát jogosultnak öröklést adni az elismerő atya után, aki egyébként végrendeletileg intézkedhetett tetszése szerint.*”⁵¹

Ha ezzel egyidejűleg az ITSZ-nek az öröklésre vonatkozó rendelkezéseit elemezzük, megállapítható, hogy a lemenők törvényes öröklését szabályozó 9.§-ban olvasható az,

⁴⁸ MENYHÁRTH 1905a, 2. p.

⁴⁹ Uo. 5. p. Wenzel Gusztávnak a Jogtudományi Közlöny 1870. 36. számában közölt írására is hivatkozott, ahol Wenzel ismertetett egy ítéletet, melyben a bíróság a végrendelet nélkül meghalt anya hagyatékát a kincstárnak ítélte a házasságon kívül született gyermeke helyett.

⁵⁰ KATONA 1872, 229. p.

⁵¹ MENYHÁRTH 1905a, 14. p.

hogy csak a „törvényes leszármazók örökölnék”, a felmenők és az oldalági rokonok esetében már „leszármazott örökösökről” rendelkeztek. Sőt a hitvesi öröklés esetében is az ITSZ úgy fogalmaz, hogy „[...] hitvestársi öröklésnek a magyar törvény szerint helye van, a) a szerzeményi javakban, ha leszármazó egyenes örökösök nincsenek; b) az öröklött javakra nézve, ha sem leszármazó, sem felmenő, sem oldalagos örökösök nincsenek.” [ITSZ 14.§] Mindebből pedig az következik, hogyha nincs törvényes leszármazó, sem felmenő vagy oldalági rokon, akkor a törvénytelen gyermek még a túlélő házastársat is megelőzi az öröklésben.

Mindezek alapján *Menyhárh* arra az álláspontra jutott, hogy a házasságon kívül született gyermek az OPTK és az ITSZ szabályai szerint, az anya hagyatékában örökölhét, az apa hagyatékában nem, még akkor sem, ha az apának nem voltak törvényes örökösei. A gyerek törvényes öröklési joga megelőzte a túlélő házastárs és a felmenők öröklését az örökhagyó anya közszerzeményi vagyonában.

Menyhárh ezek után azt a kérdést is felvetette, lehet-e kötelesrészsre igénye a törvénytelen gyermeknek. Az ITSZ 7.§-a szerint igen, mert e szakasz is „leszármazó örökösökről” szól, azaz ha az anya végrendeletet készített teljes hagyatékáról, akkor a házasságon kívül született gyermeknek a végrendeleti örökösrel szemben kötelesrészsre való igénye megnyílt, azaz a végrendelet megtámadhatóvá vált. A bírói gyakorlat azonban nem volt egységes ebben a tekintetben. Előfordult, hogy törvényes örökösök mellett is helyt adtak a házasságon kívül született gyermek kötelesrészi igényének. *Menyhárh* véleménye szerint az nem helyes, mert az ITSZ 9.§ törvényes lemenők esetében kizárja a törvénytelen gyermek öröklését. Éppen ezért törvényes örökösök mellett nem lehetett a törvénytelen gyermek kötelesrészsre jogosult. Ha viszont az anyának nem volt törvényes gyermeke, akkor az anyai hagyatékából követelhetette a törvényes örökrészt.⁵²

Menyhárh még azt is felvetette, ki jogosult a házasságon kívül született gyermek után örökölni? Saját gyermeke, gyermek hiányában csak az anya, illetve oldalági rokonai. Apja nem, mert ha az apa után nem örökölhét a törvénytelen gyermek, köztük nincs meg a viszonzosság, ezért a gyermek után sem örökölhét az apa, még akkor sem, ha elismerte gyermekének.

Ezeket az anomáliákat kellett volna a magánjogi kodifikáció során feloldani. *Teleszky* az öröklési tervezetében törvényes öröklési jogot adott volna a házasságon kívül született gyermeknek, abban az esetben, ha az apja elismerte gyermekének és nem volt törvényes gyermeke, túlélő házastárs és nem éltek szülei. *Menyhárh* kritizálta ezt az elképzelést, mert véleménye szerint, ha az apa elismerte megáéának házasságon kívül született gyermekét, akkor az öröklési jog terén miért akarta a jogalkotó a törvényes és törvénytelen ágyból származó gyermek közötti különbséget fenntartani.

Menyhárh Gáspár a bírói gyakorlatot, a szakirodalomban fellelhető álláspontokat összevetette a kérdés megoldást meghatározó jogforrásokkal, és arra az álláspontra helyezkedett, hogy a házasságon kívül született gyermeknek joga volt örökölni anyja után akkor is, ha az anyának voltak törvényes örökösei, sőt anya hagyatékából kötelesrészsre is igényt tarthatott. Apja után szintén elismerte öröklési igényét, ha az apa elismerte gyermekét, vagy ha az atyasági kereset következtében bizonyítást nyert, hogy a fogamzási időben a férfi közösült a gyermek anyjával.

⁵² MENYHÁRTH 1905a, 15. p

Az özvegyi jog

A családjogi jogintézmények közül többször foglalkozott az özvegyi jog kérdésével. Mondhatnánk, hogy az özvegyi jog több évszázad alatt kifejlődött és még a 20. századra is megmaradt ősi magyar házassági vagyoni jog szabályai között elhelyezkedő jogintézmény, azonban ez csak részben igaz. Önmagában már a magánjog rendszerében való elhelyezése is vitákat gerjesztett, mert az özvegyen maradt asszony eltartására, vagyoni helyzetének biztosítására szolgáló jogintézményt a családi jog és ezen belül a házassági vagyoni jog keretei között is el lehet elhelyezni. Mivel az özvegyi jog biztosításának az igénye a férj halálának pillanatában keletkezik, ezért az öröklési jog rendszerében is elhelyezhető lenne, függetlenül attól, hogy a szó szoros értelmében nem kötődik az öröklési jog szabályaihoz. A rendi magyar magánjog, illetve az azt elemző első szakirodalmak megkonstruálták a női különjogok rendszerét és az özvegyi jogot a leánynegyeddel, a jegyajándékkal, a hozománnyal és a hajadoni joggal együtt speciális csoportba sorolták. Ez a polgári kor magánjogi rendszerében, különösen a kodifikáció korában már tarthatatlanná vált. A precíz törvénykönyvalkotás folyamatában nemcsak az egyes jogintézmények fogalmát kellett rögzíteni, de ezek rendszertani helyzetét is meg kellett határozni. Amíg a jegyajándék, a hozomány könnyen elhelyezhető volt a házassági vagyoni jog keretei között, a leánynegyed intézménye az ösiség eltörlésével, az OPTK hatálybalépítésével megszűnt létezni, az özvegyi jog és tartalmát tekintve az ezzel rendkívül hasonló hajadoni jog, a tartásra irányuló tartalmi elemeken kívül, a házassági vagyoni jogban, az özvegy asszonyt megillető haszonélvezeti jog alapján az idegen dologi jogok között, és még az öröklési jog keretei között is elhelyezhető volt. Ezt a korabeli szakirodalom is jól tükrözte. *Menyhárh* következetesen azt az álláspontot képviselte, hogy a házassági vagyoni jog keretei között kell az özvegyi jog kérdését tárgyalni és nem tartotta célszerűnek az öröklési jog szabályai közé beilleszteni. Véleménye szerint az özvegyi jog biztosítása egyrészt megelőzte a törvényes öröklést, másrészt a férj halála csak az özvegyi jog hatályosságának kezdő időpontját jelentette. Felhívta a figyelmet arra, hogy nem az özvegyi jog, hanem az ettől határozottan elkülönülő özvegyi és hitvesi öröklés tartozik az öröklési jog szabályai közé. Erre bizonyítékként a Szegedi Ítéltábla 1893-ban hozott egyik ítéletét ismertette, amely ítéletben kimondták, hogy „[...] az özvegyi jog a családi viszonyban találja alapját és a házasság felek együtt élésének illetve a nőnek a házi viszonyból folyó kötelei teljesítésének a folyománya.”⁵³

Ahhoz, hogy megállapítható legyen az özvegyi jog tartalmának minden lényegi eleme szükségsszerűvé vált e jogintézménynek nemcsak történeti fejlődését, de tartalmi jellegzetességének átalakulását is megvizsgálni. Erre vállalkozott *Menyhárh* Gáspár a 19. század utolsó évtizedében, amikor az igazságügyi miniszter összehívta azt a bizottságot, melynek feladata lett a magyar magánjogi törvénykönyv tervezetének elkészítése. *Menyhárh* mint minden egyes tanulmányában, itt is arra törekedett, hogy a jogintézmény történeti fejlődésének bemutatása mellett, annak tartalmi jellegzetességeit, változásait, a jogintézményt megalapozó jogforrásokat is a maguk mélységében feltárja és bemutassa olvasóinak. De tette ezt azért is, mert meggyőződése szerint „[...] a házass-

⁵³ MENYHÁRTH 1894, 71. p.

sági vagyoni jog és a rajta ápoltt öröklési jog is állandóbb jellegű más jogoknál.”⁵⁴ Ezzel azt a véleményét kívánta hangsúlyozni, hogy a családi jog és az öröklési jog az a terület a magánjognak, ahol a régi és az új magyar magánjogi intézményeket be lehet mutatni. A dologi és a kötelmi jog területén, különösen a kötött tulajdoni rendszer eltörlése és az OPTK hatálybalépését követően önálló magyar jogintézményeket nehéz találni. De a magyar jogfejlődés a magánjog egyetlen egy területén sem volt zökkenőmentes, hiszen a törvénykönyv hiánya miatt a mindenkori bírói gyakorlat tartotta életben vagy éppen alakította át jogintézményeinket. „*Hajdani birtokrendszerünket s az ezzel összefüggő jogszabályainkat a múlt idő antiquálta, a változó forgalom és gazdasági élet kivetkőztette a régi viszonyokat eredeti jellegükből, újakat hoztak felszínre, amelyekre és a változtatottakra a régi tételek már többé nem alkalmazhatók a vagyoni jogok csoportjának igen nagy részére, codexünk pedig nincs s a mi azt kielégítőleg pótolhatná, a bírói gyakorlat, az elvekben nem egyöntetű, ha éppen nem is ingadozó, [...] legmesteribb döntései nem a magyar jogban bírák erejét.*”⁵⁵

Menyhárt igyekezett az özvegyi jog gyökerének jogforrási alapját is feltérképezni. Közismert, hogy e jogintézmény eredetét Szt. István II. dekrétumának 24. címére szokás visszavezetni. Első uralkodónk e rendelkezésével változtatta meg azt az ősi szabályt, amelynek értelmében az özvegyen maradt asszonyról elhunyt férje nemzetsége gondoskodott, akár úgy is, hogy a férj valamelyik testvéréhez, vagy rokonához ment újból férjhez. E tény által benne maradt elhunyt férje nemzetségében, ott maradt a házassággal a férj nemzetségéhez vitt hozomány, a férj rokonsága gondoskodott az árván maradt gyerekekről. Szt. István ezzel szemben megadta a lehetőségét annak, hogy az özvegy asszony maga döntse el, férjhez akar-e újból menni, s ha igen férje nemzetségén belül, vagy egy másik nemzetség férfi tagjához.⁵⁶ Akarja-e gyerekeit nevelni. A döntés a nő kezében volt. De ha úgy döntött, hogy elhunyt férje nemzetségében kíván továbbélni, akkor a nemzetségnek kellett az ő eltartásáról is gondoskodni. A házasságkötéssel a nő férje hatalma alá került, akinek ősi szokás alapján kötelessége volt feleségét eltartani. A férj tartási kötelezettsége szállt át a nemzetségre addig, amíg a feleség új házasságot nem kötött.

Mit jelentett a mindennapok gyakorlatában ez a tartási kötelezettség? Eredetileg a családfenntartást biztosította, azzal, hogy a férj gyermekei számára biztosítsa az apa hagyatékának megmaradását, ami a nemzetség tulajdonában volt eredetileg is. Ezzel az özvegy feleség tartásáról is gondoskodtak, amelynek mértéke a hitbér értékével volt egyenértékű, ahogy sokszor megfogalmazták a szakirodalomban, a férj rangjának, társadalmi állásának megfelelő tartást, ellátást kellett biztosítani. Ennek szabályait végső soron *Werbőczy* rögzítette a *Hármaskönyv*ben biztosítva azt, hogy férje ősi és adományos birtokaiban az árva leányokkal együtt benne maradhatott, míg férje szerzett vagyonában, ha a férj a szerzőlevélbe felesége nevét beleíratta, még öröklési jogot is biztosított számára. [*Hármaskönyv*.I.102.] Az özvegyi jog lényegét *Frank* Ignác foglalta össze, aki a 19. századra kialakult gyakorlat alapján e jog lényegét a következőkben látta: az özvegy nő benne maradhatott férje házában, illendő tartásra volt jogosult, amelynek mértéke férje méltóságához igazodott, sőt új házasságkötése alkalmából még kiházását is igényelhe-

⁵⁴ MENYHÁRTH 1894, 45. p.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo. 49. p.

tett.⁵⁷ Az özvegyi jog tartalmának a gyakorlatban kialakult tág értelmezése azt eredményezte, hogy az elhunyt férj örökösei sok esetben a hagyatéki birtokába sem tudtak lépni. Szükségszerűvé vált, hogy az özvegynek ezt a jogát a törvényes örökösök korlátozhassák.

Az Országbírói Értekezlet az özvegyi jogot a régi magyar szokásjog szerint a maga egészében visszaállította azzal a megszorítással, hogy annak korlátozását kizárólag „a leszármazó egyenes örökösök” követelheték. [ITSZ.16.§] *Menyhárh* megfogalmazása szerint a magánjogi kodifikáció idejére az özvegyi jog tartalmi kereteit, éppen az ITSZ rendelkezése alapján az határozta meg, hogy az özvegy nő haszonélvezeti jogot nyert férje hagyatékában. Ezt a haszonélvezeti jogot korlátozhatták kizárólag a lemenő örökösök a használat mértékére.⁵⁸ Ha viszont az özvegyi jog haszonélvezeti joggá változott, akkor az a polgári kor magánjogi dogmatikájának megfelelően dologi jogi jogintézménnyé, azon belül az idegen dologi jogok körébe tartozó személyes szolgalmi joggá vált.⁵⁹ Mint dologi jogi jogintézmény bekebelezhető volt a telekkönyvbe. *Menyhárh* még tovább fejtette ennek a jognak a lényegét azáltal, hogy ha a lemenő örökösök korlátozták ezt a haszonélvezeti jogot, ha lakás használatot biztosítottak, akkor az használati jogot eredményezett csak, ha pedig az örökösök tartási kötelezettséget vállaltak, akkor az özvegyi jogból hagyatékot terhelő dologi, hagyatéki teher lett. A telekkönyvi szabályok szerint azonban terjedelmében és tartalmában is meghatározott jogot, kötelezettséget lehetett bejegyeztetni. Ha ezt az özvegyi jog régi elnevezésével tették, azt ebben a vonatkozásban nem lehetett pontosan meghatározott tartalomnak tekinteni. Ennek következtében a bírói gyakorlat alakította ki, hogy haszonélvezeti jogot, használatot vagy dologi terhet jegyeztek-e be a telekkönyvek teherlapjára.⁶⁰

A bírói gyakorlat nem volt egységes abban, hogy az ITSZ rendelkezése alapján az özvegy nő számára biztosított haszonélvezeti jognak mi a tartalma. Az illendő lakás, a tartás, esetleg a kiházásítás. *Menyhárh* ez utóbbit is fontosnak tartotta, amelynek a történeti előzményei is megtalálhatóak a magyar magánjogban. Nem tartotta szerencsésnek hogy a Kúria a kiházásítást csak „esetleg” biztosította az özvegynek. Álláspontja szerint „[...] *szabatosan úgy lett volna kifejezhető e tétel, hogy a feleség özvegyi jogánál fogva bennmarad elhunyt férje vagyonában és azt haszonélvezi, e jogát azonban a leszármazó törvényes örökösök korlátozhatják lakásra, tartásra.*”⁶¹ Az 1913-ban elkészült polgári törvénykönyv tervezete már az özvegyi jogot az örökösök hagyatékán fennálló haszonélvezetként határozta meg.[1913. tervezet 1553.§]

Összefoglalóan az özvegyi jog terjedelmét úgy határozta meg, hogy az özvegy asszonyt megilleti férje hagyatékának haszonélvezete, amelyből következik, hogy szedhetette annak gyümölcseit és azokkal rendelkezhetett. Megillette a törvény által megállapított jogszerű és jóhiszemű birtoklás joga is. Az asszonynak azonban tilos volt megterhelnie a birtokot és természetesen kárt sem okozhatott.

⁵⁷ FRANK 1845, 528–532. pp. Vö. FOGARASI 1845, 122–123. pp.

⁵⁸ MENYHÁRTH 1894, 67. p. *Zlinyszky* Imre *Menyhárt* álláspontját fogadta el. ZLINSZKY 1891, 616. p. KEMÉNY 1892, 130–131. pp. Ebben a rövid cikkben bírói végzések alapján bizonyította a szerző, hogy az ország különböző területein, hol „özvegyi jogot,” hol „haszonélvezeti jogot,” hol pedig csak „használati jogot” jegyeztettek be a telekkönyvbe.

⁵⁹ FOGARASI 1845, 123. p. „[...] az özvegyi jog csak ideig tartó és csupán haszonvételben áll [...]”

⁶⁰ MENYHÁRTH 1894, 68. p.

⁶¹ Uo. 74. p.

Az özvegyi jog tárgya ingó és ingatlan javakból egyaránt állhatott. Kivételt képeztek ez alól azok a dolgok, amelyben az özvegy asszonynak öröklési jogot biztosítottak. Mindez azt jelentette, hogy férje öröklött vagyonának a hasznélvezője lehetett, a férjnek a házasság előtt szerzett vagyonának lehetett a hasznélvezője, a házasság alatt szerzett vagyonnak fele részében lehetett hasznélvező, másik fele részében, mint közszerző a hitvesi öröklés alapján még a tulajdonosává is vált. *Menyhárh* álláspontja szerint egyedül a hitbizományi birtok hasznélvezőjévé nem válhatott az özvegyen maradt feleség.

Menyhárh vizsgálta az özvegyi jognak az örökléshez való viszonyát attól függetlenül, hogy nem tekintette öröklési jogi intézménynek. Mégis az özvegyi jog biztosítása hagyatéki teherként jelent meg az örökösök oldaláról. A hagyatéki teher az örökhagyó kötelezettsége, melyet a hagyatékból kellett biztosítani, ilyen értelemben az özvegyi jog megelőzte az öröklést. Mi volt a viszonya a kötelesrészhez az özvegyi jognak? *Menyhárh* álláspontja szerint a köteles részt is törvény biztosítja a szükségképpen örökösöknek, de mivel ők is örökösök, az özvegyi jog megelőzi a törvényes örökrészre jogosultakat. Ha az örökhagyó hagyatéka engedi, akkor a szükségképpen örökösök, de csak a lemenők – az ITSZ rendelkezése alapján – korlátozhatták az özvegyi jog mértékét.⁶²

Mi volt a kapcsolat az özvegyi jog és az örökhagyó által megajándékozott között? A bírói gyakorlatot elemezve *Menyhárh* észrevette, hogy a Kúria az ITSZ 4. és 8.§§-ira hivatkozva lehetőséget adott az özvegy asszony számára az örökhagyó által tett ajándék megtámadására. A Kúria ezzel az alsóbb bíróságok ítéletét változtatta meg, melyek ezzel szemben azt állapították meg, hogy az özvegy nem jogosult az özvegyi jog érvényesítése végett az örökhagyó ajándékozását megtámadni.⁶³ *Menyhárh* hibásnak tartotta a Kúria döntését. Az ő értelmezése szerint – amely az alsóbb bíróságok értelmezésével esett egybe – az ITSZ hivatkozott szakaszai meg sem említették a megajándékozott helytállási kötelezettségét. Az ITSZ kizárólag a leszármazó örökösök kötelesrészét védte.⁶⁴ A törvény szoros szabályát tekintve ez a mindennapokban azt jelentette, hogy ha az örökhagyó életében minden vagyonát elajándékozta, akkor leszármazó örökösei a megajándékozottól követelhetnék a kötelesrészüket, de az özvegy a hasznélvezeti jogot már nem. Itt csorbát szenvedett az az évszázados elv, hogy az özvegyet a férj halála után is megfelelő ellátásban kellett részesíteni. De *Menyhárh* Gáspár következetes volt mind a szokásjogi normák, mind az egyes törvényi szövegek értelmezésében.

Miután az 1928-ban elkészült és országgyűlési tárgyalásra bocsátott Magánjogi Törvényjavaslatokból sem lett kódex, az özvegy asszonynak az özvegyi jog keretében biztosított hasznélvezeti jog tartalmában a bírói gyakorlatban hasonló bizonytalanság mutatkozott, mint a 19. század utolsó évtizedeiben. *Menyhárh* Gáspárnak feltűnt, hogy az ítéletek indoklásában falusi paraszt asszonyok özvegyi jogát rendezve gyakran hivatkoztak az 1840: VIII. törvénycikkre, amely a jobbágyság öröklési kérdéseit szabályozta. Ez volt az a törvény, amely a jobbágyságra is kiterjesztette a nemesi jogban érvényesülő öröklési szabályokat, köztük az özvegyi jogot. Segíthet-e egy közel száz évvel

⁶² Uo. 90–92. pp.

⁶³ MENYHÁRTH 1897, 32. sz.

⁶⁴ „Az ajándékozási jog szintén a leszármazó egyenes örökösök, és ha ezek nem volnának, az életben levő szülők törvényes osztályrésze által van korlátozva.” ITSZ 4. §.

korábban keletkezett törvényi szabályozás az özvegyi jog megítélésében? Ebben a törvényben egyrészt rögzítették, hogy a jobbágy özvegy asszony lakásra, tartásra, ellátásra tarthatott igényt, melyet férje végrendelet útján sem vonhatott el tőle, és amit az örökösöknek kellett biztosítani. A törvény kitért arra is, hogy ha az özvegy asszonynak az édes gyermekei az örökösök, akkor ők csak úgy oszthatták fel a vagyont, hogy a haszonélvezeti jog biztosítását is pontosan rögzíteniük kellett. Ha viszont a mostoha gyermekeknek kellett az özvegyi jogot biztosítani, akkor a vagyomból egy gyermekrészt kapott az özvegy asszony tartás, ellátás jogcímén. A törvénynek ez utóbbi rendelkezését a bírói gyakorlat a 20. század első harmadában kizárólag a falusi parasztságra vonatkoztatva élte tovább. Menyhárháth ezt a gyakorlatot elutasította: „[...] *elméleti tanításokban is, de főként a bírói gyakorlatban, sűrűn történik hivatkozás az 1840:VIII. tc-re s különösen annak 18. §-ra, mint jogszabályra oly értelemben, hogy a közrendűek, vulgó parasztok, illetőleg falusiak második s esetleg még további feleségének özvegyi joga terjedelmét tekintve más mint az első feleséget megillető özvegyi jog, amennyiben mostoha gyermekek léteben ez szabályként nem az elhalt férj egész hagyatékának haszonélvezetében, hanem csak egy gyermek résznyi haszonélvezetében áll.*”⁶⁵ Menyhárháth a jogegyenlőség talaján állva nem értett egyet azzal a gyakorlattal, hogy a társadalom egyes rétegei között a 20. század első harmadában bármilyen módon különbséget tegyenek.⁶⁶ Bírálta ebben a vonatkozásban mind az alsóbb bíróságok, mind pedig a Kúria gyakorlatát. Álláspontja szerint az 1840: VIII.tc. abban a pillanatban elvesztette hatályát, amikor 1848-ban kimondták a jobbágyfelszabadítást. Az özvegyi jog biztosításánál azt az elvet kell figyelembe venni, ami „*özvegyi jogunk vezető gondolata volt Szent Istvántól kezdve Werbőczyn és az Országbírói Értekezleten keresztül napjainkig: lehetőleg biztosítani az özvegynek azt az életmódot, azt a megélhetést, ami őt férje életében megillette.*”⁶⁷

Menyhárháth Gáspár tudományos munkássága az osztrák és a magyar magánjog kutatására terjedt ki. Előszóval elemezte az egyes családjogi intézményeket és az azzal összefüggő öröklési jogi kérdéseket. Átfogóan ismerte a bírói gyakorlatot, amit gyakran kritizált, mert rosszul értelmezték a meglévő törvényi rendelkezéseket vagy magánjogi jogintézményeink évszázados belső fejlődését hagyták figyelmen kívül. De gyakran kritizálta a jogalkotókat is éppen azért, ha figyelmen kívül hagyták azt a történelmi fejlődést, amely egy-egy nemzet jogéletének lényegét határozza meg.

Ennek a tanulmánynak a keretei nem tették lehetővé, hogy a dologi és kötelmi jog terén kifejtett munkásságát, az 1913. évi polgári törvénykönyv tervezetéhez fűzött észrevételeit a maguk teljességében vizsgálat tárgyává tegyünk. A bemutatott tanulmányai nemcsak átfogó szakmai ismeretéről – a bírói gyakorlatról és kora szakirodalmáról – tanúskodnak, hanem mély humanizmusáról, amely lehetővé tette számára, hogy a jogszabályok szigorú keretein belül is megtalálja a lehetőséget arra, hogy embertársai számára a lehető legjobb megoldást javasolja a jogalkotóknak.

⁶⁵ MENYHÁRTH 1934a, 362. p.

⁶⁶ Uo. 363. p.

⁶⁷ Uo. 364. p.

III. Fontosabb művei

Atyasági kereset és a törvénytelen gyermek tartása. Jogtudományi Közlöny 1893. 47. sz. 370–372. 48. sz. 377–379.

Özvegyi jog. Kolozsvár, 1894.

Özvegyi jog az ajándékozás viszonyában. Jogtudományi Közlöny 1897. 32. sz. 300–301.

Törvénytelen gyerek törvényes örökösödéséről a magyar jog szerint. In: Dolgozatok a magánjog köréből. Lepage Lajos K. Kolozsvár, 1905, 1–21. pp. [MENYHÁRTH 1905a]

A jogcselekmények, különösen az ajándékozás hatálytalanításáról csődön kívül. Jogtudományi Közlöny 1906–1908. évi számaiban folytatólagosan; Kolozsvár, 1905.

Dolgozatok a magánjog köréből. Lepage L.K., Kolozsvár 1905.

Az utóöröklésről. Észrevételek a polgári törvénykönyv tervezetére. Jogállam 1906.

Telekkönyvi reformok. Jogállam VI. évf. 1907. 117–126. pp.

A jogszokásról az osztr. polg. törvénykönyv hatályterületén. Erdélyrészi Jogi Közlöny I. évf. 1908. 20.sz. 261–262. pp. 30.sz.; 341–342. pp. 35.sz. 382–383. pp.

Az atyasági keresetről az osztrák polgári törvénykönyvben. Kolozsvár, 1912.

Az atyasági keresetről az optk.-ben. Erdélyrészi jogi közlöny VI. évf. 1913. 4. sz. 27–28. pp. 5. sz. 35–36. pp.

Az elbirtoklás az osztrák általános polgári törvénykönyv alapján. Kolozsvár 1914.

Az osztrák általános polgári törvénykönyv. Jelenlegi érvényében. Grill K. Budapest, 1914.

Az osztrák általános polgári törvénykönyv magyarázata. Grill K. Budapest, 1914.

Elévülés és záros határidő. Kolozsvár, 1917.

Észrevételek a polgári törvénykönyv törvényjavaslatára. Jogtudományi Közlöny 1915. számaiban folytatólagosan

Kötelmi jog. Egyetemi tankönyv. Budapest, 1918.

A kötelesrész kielégítésének módjáról. Szeged, 1931.

Magyar magánjogi jegyzetek. Készítették és kiadják NÉMETI SÁNDOR és KARAMÁN FERENC jogszigorlók. Szeged, 1931. [Menyhárt 1931a]

Fajlagos kötelem. Budapest, 1932.

Magyar polgári perjog. Budapest, 1934.

Élő jog-e a jobbkörök öröklését szabályozó 1840:VIII. tc? Királyi Közjegyzők Közlönye 1934, 10.sz. 362–367. pp. [Menyhárt 1934a]

Adalékok az értékpapír fogalmához. In: Polner Ödön Emlékkönyv II. Szeged Városi Nyomda Szeged, 1935. 45 – 76. pp.

Halálesetre szóló ajándékozás. In: Kolosváry Bálint Emlékkönyv. Grill K. Budapest, 1939.

A családfenntartás elve legújabb korunkban. Akadémiai székfoglaló 1938. Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Juridico-Politica, 1941.

Ajándékozás. In: SZLADITS KÁROLY (szerk.) Magyar magánjog IV. Grill K. Budapest, 1942. 421–450. pp.

IV. Irodalomjegyzék

- BÉLI GÁBOR: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Dialóg Campus. Budapest–Pécs, 1999.
- DÓSA ELEK: *Erdélyhoni magyar magánjogtan II*. Kolozsvár, 1861.
- FOGARASI JÁNOS: *Magyar közpolgári törvénytudomány elemei*. Pest, 1845.
- FRANK IGNÁCZ: *A közigazság törvénye Magyarhonban*. I. Buda, 1845.
- HALLER KÁROLY: *Észrevételek a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetéhez*. Jogtudományi Közlöny 1881. 51. sz.
- HERCZEGH MIHÁLY: *A magyar családi és öröklési jog*. Eggenberger K. Budapest, 1885.
- HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Az 1795. évi magánjogi javaslatok*. JATEPress. Szeged, 2004.
- HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Der Durchbruch des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches in Ungarn*. In: MARTIN LÖHNIG – STEPHAN WAGNER (hrsg.) „Nichtgeborene Kinder des Liberalismus”? Zivilgesetzgebung im Mitteleuropa der Zwischenkriegszeit. Mohr Siebeck. Tübingen, 2018. 71–90. pp.
- Ideiglenes Törvénykezési Szabályok*, Landerer és Heckenast. Pest, 1861.
- ILLÉS JÓZSEF: *A magyar házassági vagyonyjog az Árpádok korában*. Grill K. Budapest, 1900.
- JELLINEK ARTHUR: *A magyar általános törvénykönyv tervezete*. Jogtudományi Közlöny, 1882. 22. sz.
- KATONA MÓR: *Törvényes öröklés a magyar jogban*. Jogtudományi Közlöny 1872. számaiban folytatódólagosan.
- KATONA MÓR: *A mai érvényű magyar magánjog vezérfonala*. Stampfel K. Pozsony, 1899.
- KEMÉNY ANDOR: *Az özvegyi jogról*. A Jog 1892. 16. sz 130–131. pp.
- KÉRÉSZY ZOLTÁN: *A jogszokás derogatórius erejének kérdése a magyar jogi szakirodalomban*. In: Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Hungaricae Francisco-Josephinae: sectio juridico-politica. 1935. 335–370. pp.
- MARJANUCZ LÁSZLÓ – SZABÓ PÁL CSABA – TÓTH SZILÁRD – VAJDA TAMÁS (szerk.): *A kolozsvári/szegedi Ferencz József Tudományegyetem 1872–1940, Válogatott dokumentumok*. Kárpát-medence Intézet, 2019.
- MÁRKUS DEZSŐ: *Az osztrák polgári törvénykönyv mai érvényében*. Grill K. Budapest, 1907.
- MUDRÁK JÓZSEF: *Felsőoktatási és tudományos Intézmények képviselője a magyar országgyűlés Felsőházában 1927–1944*. Gerundium 2018.. 4.sz. 79–93. pp.
- SCHWARZ GUSZTÁV: *Szokásjog és törvény*. Jogállam VI. évf. 1909. 81–104. pp.
- SUHAYDA JÁNOS: *Magyar polgári anyagi magánjog rendszere az országbírói értekezlet által megállapított szabályokhoz és az azóta a legújabb időig hozott törvényekhez alkalmazva*. Egyetemi Nyomda. Budapest, 1874.
- TELESZKY ISTVÁN: *Örökösödési jogunk törvényhozási szabályozásához*. Budapest, 1876.
- WENZEL GUSZTÁV: *Magyar magánjog rendszere* 3. kiadás. Lampel Ny. Budapest, 1879.
- WERBÖCZY ISTVÁN: *Tripartitum*. Téka K. Budapest, 1990.
- ZLINSZKY IMRE: *A magyar magánjog mai érvényében*. Franklin T. Budapest, 1891.